

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1977.1.02>

R. PULLAT, K. SIILIVASK

NÕUKOGUDE EESTI SOTSIAALNE STRUKTUUR

NLKP 25. kongressi aruandekõnes märkis L. Brežnev: «Väga tähtis on põhjalikult uurida meie ühiskonna ja tema tootlike jõudude arengutendentse puudutavaid küsimusi. Siia kuuluvad näiteks töö iseloom ja sisu arenenud sotsialismi tingimustes ning sotsiaalse struktuuri muutused. ... Nõukogude teadlaste vaateväljast ei tohi eemale jääda keskkonna ja rahvastusprobleemid, mis on viimasel ajal teravamaks muutunud.»¹

Eri klasside iseloom ja koht ning klassijõudude vahetok on inimühiskonna ajaloolise arengu tunnetamises ja uurimises kesksel kohal.

Marksistlik-leninlik evolutsioonilis-ajalooline lähenemine võimaldab nõukogude ühiskonna sotsiaalset struktuuri ja funktsioone vaadelda mitte ainult staatiliselt, vaid ka dünaamiliselt.

Sotsiaalpoliitilise tegelikkuse igakülgse analüüsi eeskujuks on V. I. Lenini tööd. V. I. Lenin rõhutas: «Marksist ei tohi lahkuda klassivahekorde analüüsi täpselt pinnalt.»² Sellest põhimõttest lähtudes avas Lenin põhjalikult kapitalismi struktuuri ning nägi põhijoontes ette ka selle arengu suuna ja tendentsid. Teises töös ta õpetas: «Meie jõud seisab kõigi olemasolevate, nii vene kui ka rahvusvaheliste klassijõudude täiesti selges ja kaines arvestamises ...»³

Ühiskonna sotsiaalse struktuuri uurimise leninlik metoodika on aluseks ka nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri uurimisel.

Käesoleva uurimuse kirjutamisel juhendusid autorid marksismi-leninismi klassikute pärandist, NLKP 24. ja 25. kongressi materjalidest, NLKP programmist ja NLKP Keskkomitee pleenumite otsustest.

Nõukogude Liidus on viimasel ajal ilmunud rohkesti kirjandust nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri kohta. Sellega tegelevate õpetlaste loominguiline aktiivsus algas 1960. aastail. On tõusnud uurimuste teaduslik tase ja kasvanud publikatsioonide arv.⁴

Suur tähtsus sotsialistliku ühiskonna sotsiaalse struktuuri teooria arengus oli neid probleeme käsitlevail üleliidulistel konverentsidel Mins-

¹ L. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne ning partei järjekordsed ülesanded sise- ja välispoliitika valdkonnas. Tallinn, 1976, lk. 84—85.

² V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 27.

³ V. I. Lenin, Teosed, 32. kd., lk. 338.

⁴ Vt. Социологические исследования процессов изменения социальной структуры советского общества. М., 1973; Работы советских историков за 1970—1974 гг. Библиографический указатель I. М., 1975, lk. 218—224.

kis 1966. ja Sverdlovskis 1972. aastal. Esimene tegi kokkuvõtte nõukogude ühiskonna sotsiaalse ja klassilise koostise uurimisest, teine analüüsis selles valdkonnas aastail 1966—1972 tehtud sotsioloogilise uurimistöö tulemusi.

Võrdlev-ajaloolisest ja üldteoreetilisest seisukohast on huvipakkuvad nõukogude ja poola teadlaste ettekanded Torontos 1974. aastal toimunud 8. ülemaailmsel sotsioloogiakongressil.⁵ Neist ilmnevad sarnased jooned kahe ajalooliselt lähedase rahva sotsiaalses arengus. Sotsiaalse struktuuri temaatika on aktuaalne ka teiste Euroopa sotsialismimaade historiograafias.

Nõukogude uurija S. Senjavski konstateerib õigesti, et nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri kompleksanalüüsiga on seni siiski põhiliselt tegelnud filosoofid ja sotsioloogid,⁶ kuna ajaloolaste sellealased tööd hõlmavad praeguseni küll olulisi, kuid siiski üksikkomponente: tööliklassi, talurahva ja intelligentsi ajalugu. Selle erakordselt tähtsa probleemi kompleksne uurimine on alles viimasel ajal hoogustunud.⁷

Nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri dünaamika kompleksanalüüsi andis esimesena sõjajärgses historiograafias J. Poljakov oma ettekandes 13. rahvusvahelisel ajalooteaduste kongressil Moskvas.⁸ 1970. aastal ilmus M. Kimi toimetatuna kogumik,⁹ millel on oluline tähtsus ka Eesti rahvastiku sotsiaalse koostise uurimise metodoloogiale nii demograafilisest kui ka poliitilise ajaloo seisukohast, eriti kolme revolutsiooni sotsiaal-majanduslike eelduste analüüsimisel.¹⁰ Äärmiselt väärtuslik on S. Senjavski kapitaalne töö, milles autor jätkab nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri uurimisel kompleksse lähenemise suunda.¹¹

Ulatuslik on nõukogude ühiskonna juhtiva jõu, tööliklassi ajalugu käsitlev kirjandus.¹² Mitmekülgset on analüüsitud tööliklassi kui nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri tähtsaima komponendi kvantitatiivset ja kvalitatiivset kasvu. Märkimisväärseid tulemusi on saavutatud

⁵ Проблемы развития социальной структуры общества в Советском Союзе и Польше. Москва—Варшава, 1974; Е. Топольский, Творческий процесс формирования социалистического общества в Польше (1944—1974 гг.).

⁶ С. Л. Сенявский, Изменения в социальной структуре советского общества (1938—1970 гг.) — «Вопросы истории», 1973, № 4, lk. 3; Социология в СССР, т. 1—2. М., 1965; Строительство коммунизма и развитие общественных отношений. М., 1966; Проблемы изменения социальной структуры советского общества. М., 1968; Классы, социальные слои и группы в СССР. М., 1968; Ю. В. Арутюнян, Изменения социальной структуры советских наций. — «История СССР», 1972, № 4, lk. 3—21; М. Н. Руткевич, Методологические проблемы изучения социальной структуры социалистического общества. Свердловск, 1972; М. Н. Руткевич, Социальная структура развитого социалистического общества и ее совершенствование. Рпт.: Международный симпозиум ученых и специалистов стран — членов СЭВ и СФРЮ. «Научно-техническая революция и социальный прогресс». Секция 2. М., 1974; М. Н. Руткевич, Социальная структура развитого социалистического общества. — «Коммунист», 1974, № 2, lk. 77—87; В. С. Семенов, Капитализм и классы. М., 1969; М. Н. Руткевич, Новые явления в социальной структуре советского общества. — «Вопросы философии», 1972, lk. 20—32.

⁷ Samasuguses olukorras on üldiselt ka Tsaari-Venemaa ning Baltimaade kapitalistliku ja feodaalühiskonna sotsiaalse struktuuri analüüs.

⁸ Ю. Поляков, Изменение социальной структуры в СССР. М., 1970.

⁹ В. И. Ленин и история классов и политических партий в России. М., 1970.

¹⁰ Vt. näit.: Т. Карjahärm, R. Pullat, Eesti revolutsiooni tules 1905—1907. Tallinn, 1975; K. Siilivask, Veebruarist Oktoobrini 1917. Tallinn, 1972.

¹¹ С. Л. Сенявский, Изменения в социальной структуре советского общества 1938—1970. М., 1973; С. Л. Сенявский, Социально-экономическое развитие Советского Союза в годы 8-й и 9-й пятилеток. — «История СССР» № 1. 1976, lk. 34—51.

¹² В. И. Е. В. Борожейкин, Очерк историографии рабочего класса СССР. М., 1975.

ka talurahva uurimisel.¹³ On avaldatud fundamentaalseid töid, mis valgustavad külaühiskonnas toimunud sotsiaalseid muutusi. Nende hulgas väärivad esiletõstmist J. Arutjunjani uurimused.

Kõrvuti tööliklassi ja talurahva kvantitatiivse ja kvalitatiivse kasvu probleemide uurimisega on pööratud tähelepanu ka intelligentsi analüüsile, sest intelligentsil on tähtis koht nõukogude ühiskonna sotsiaalses struktuuris. S. Senjavski hindab eriti kõrgelt M. Kimi toimetatuna ilmunud kollektiivset üldistavat tööd,¹⁴ milles käsitletakse nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri nihkeid seoses intelligentsi osa ja kohaga selles.

Nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri muutumist uuritakse tõhusalt ka Moldaavias, Ukrainas, Siberis ja Kesk-Aasia vabariikides.¹⁵

Balti liiduvabariikides on uuritud mõningaid nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri elemente, kuid seni puudub sellekohane kompleksanalüüs. Näiteks on L. Truska analüüsinud Leedu ühiskonna klassistruktuuri dünaamikat aastail 1940—1951.¹⁶ Läti teadlastel on ilmunud kogumik,¹⁷ milles käsitletakse põhiliselt nõukogude talurahva ja intelligentsi problemaatikat, M. Krumini vastaval brošüüril on üldteoreetiline iseloom.¹⁸ *Zile - ülevaade Läti rito. strukt.*

Eestis on seni uuritud vaid mõningaid nõukogude tööliklassi, talurahva ja intelligentsi arengu aspekte (V. Gussarova, E. Leede, A. Koop, K. Martinson, V. Parol, L. Randmets, A. ja E. Schmidt, E. Jaanvärk).¹⁹ Arenenud sotsialistliku ühiskonna sotsiaalse struktuuri üldülevaade sisal-

¹³ Vt. Социально-классовая структура советского общества на современном этапе. Библиографический указатель. М., 1972; В. Б. Островский, Колхозное крестьянство СССР. Политика партии в деревне и ее социально-экономические результаты. Саратов, 1967; П. А. Игнатовский, Социально-экономические изменения в советской деревне. М., 1966; П. А. Игнатовский, Крестьянство и экономическая политика партии в деревне. М., 1971; Ю. В. Арутюнян, Опыт социологического исследования села. М., 1968; Ю. В. Арутюнян, Социальная структура сельского населения СССР. М., 1971; Классы, социальные слои и группы в СССР. М., 1968; В. П. Данилов, Проблемы истории советской деревни в 1946—1970 гг. (очерк историографии). Рмт.: Развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы (1946—1970 гг.). М., 1972, lk. 10—40; Л. М. Зак, В. С. Лельчук, В. И. Погудин, Строительство социализма в СССР. Историографический очерк. М., 1971, lk. 229—237.

¹⁴ Советская интеллигенция. История формирования и роста. 1917—1965 гг. М., 1968; Vt. ka: Проблемы соотношения умственного и физического труда, роли интеллигенции в обществе. (Обзор советской научной литературы за 1966—1971 гг.). Ч. I, II.

¹⁵ А. А. Завтур, Изменения в социальной структуре населения МССР. Кишинев, 1974; Т. С. Ентелис, Преобразование социально-классовой структуры сельского населения. Кишинев, 1974; Б. П. Ковалевский, Укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма 1959—1970 гг. (на материалах Украинской ССР). Киев, 1972; Социальная структура населения Сибири. Новосибирск, 1970; Т. А. Докучаев, Рабочий класс Сибири и Дальнего Востока в послевоенные годы (1946—1950). Новосибирск, 1972; И. И. Комогорцев, Промышленность и рабочий класс Сибири в период строительства коммунизма (1959—1965 гг.). Новосибирск, 1971; К. Х. Халзанов, Формирование кадров национальной интеллигенции в автономных республиках Сибири. М., 1965; М. Аженов, Изменения социально-классовой структуры Казахстана в процессе коммунистического строительства. Алма-Ата, 1973; К. Акмурадов, Изменение социальной структуры общества в период перехода от социализма к коммунизму. Ашхабад, 1972.

¹⁶ Л. С. Труска, Изменения классовой структуры общества в Литве в период строительства социализма (1940—1951 гг.). Автореферат канд. дисс. Вильнюс, 1966.

¹⁷ Изменения социальной структуры социалистического общества (на примере Латвийской ССР). Материалы ко второй Всесоюзной научной конференции. Рига, 1971.

¹⁸ М. Круминь, Социально-классовая структура социалистического общества. Рига, 1973.

¹⁹ E. Jaanvärk, Nõukogude Eesti tööliklass ja vabariigi tööstuse areng aastail 1945—1950. Tallinn, 1963; L. Randmets, Eesti NSV tööliklassi kasv ja tema täienemise peamised allikad. Tööd EKP ajaloo alalt. I. Tallinn, 1965, lk. 213—237; В. И. Па-

dub K. Halliku artiklis.²⁰ Nõukogude Eesti sotsiaalse struktuuri kompleksset uurimist on alustanud Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi sotsialismiperioodi ajaloo sektor.

Käesoleva töö allikaiks on üleliiduliste rahvaloenduste publitseeritud materjalid ning mitmesugused NSV Liidu ja Eesti NSV statistilised väljanded.

*

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit pani Eestis aluse ühiskonna liikumisele klassidiferentseerituselt sotsiaalse homogeensuse suunas. Esimesed sammud Eesti sotsiaalse struktuuri ümberkujundamiseks tehti ägeda klassivõitluse olukorras. Kuigi kodanlusel õnnestus tookord imperialistlike suurriikide toetusel võim haarata, jätkus töölisklassi võitlus Oktoobrirevolutsiooni ideaalide teostamise eest.

1940. aastal kukutati Eestis kodanlus ja taaskehtestati nõukogude võim. Kommunistliku partei ette kerkis ülesanne likvideerida ekspluaatorlike klasside jäänused ja ehitada Eestis sotsialistlik ühiskond. Selle ülesande lahendamisel toetus partei tööraha eesrindlikule väesalgale — töölisklassile.

Sotsialismi ülesehitamise algul toimusid Eesti ühiskonna klassistruktuuris olulised muutused. Eksproprieeriti kaubandus-, tööstus-, transpordi- ja finantskodanlus, tunduvalt nõrgenes kulaklus. Aastail 1940—1941 kasvavas märgatavalt tööliste arv linnades, samal ajal vähenes maatöölise arv umbes poole võrra. Seetõttu suurenes Nõukogude Eesti rahvastikus töötava talurahva osakaal.

Sõja- ja okupatsiooniaastail kannatas Eesti NSV tohutut materiaalselt kahju ja kaotas tunduva osa rahvastikust. 1940. aasta algul elas Eesti NSV nüüdispiirides 1 052 000 inimest, 1941. aasta lõpuks oli see arv langenud 948 800-ni, 1945. aasta alguseks 854 000-ni. Seega oli Eesti rahvaarv vähenenud ligikaudu 200 000 inimese võrra. Neist umbes 60 000 oli esimesel sõja-aastal evakueerunud Nõukogude Liidu tagalasse või astunud Nõukogude armeesse. Fašistlikes vanglates ja kontsentratsioonilaagrites oli hukkunud 61 300 inimest, umbes 70 000 oli lahkunud kodumaalt okupatsioonivõimude teostatud sundmobilisatsiooni korras või fašistliku propaganda mõjul.²¹

роль, Изменения в социальной структуре производственного коллектива промышленности ЭССР за годы семилетки (1959—1965). Канд. дисс. Таллин, 1971; А. Шмидт, О творческой активности рабочего класса (на материалах сланцехимической промышленности ЭССР, 1958—1963 гг.). На пути от социализма к коммунизму. Сб. статей. Труды Таллинского политехнического института. Сер. Б, № 21, 1967, Таллин, 1967, lk. 91—111. Vt. samas: E. Leede, Деятельность КПСС в области повышения культурно-технического уровня рабочего класса в условиях строительства коммунизма (1962—1965 гг. на материалах Компартии Эстонии), lk. 111—137; Рабочий класс Эстонии в условиях коммунистического строительства. Труды Таллинского политехнического института. Сер. Б, № 30, Таллин, 1969; В. Гусарова, К вопросу роста культурно-технического уровня рабочего класса (по материалам завода «Вольга»). — «Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 3, lk. 213—224. Э. Ранник, Об изменениях в занятости и социальной структуре сельского населения Эстонской ССР в 1959—1970 гг. Rmt.: Социальная структура. Труд. Свободное время. Таллин, 1975, lk. 10—28; A. Ruusmann, Talurahva klassistruktuurist Eestis 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni eelõhtul. Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tallinn, 1965, lk. 116—195; K. Martinson, Teadlane ja teaduslik publikatsioon Eesti NSV-s. Tallinn, 1973; E. Schmidt, Keska ja kõrgema haridusega kaadri ettevalmistamisest Nõukogude Eestis. Tallinn, 1959; E. Schmidt, Kõrgema hariduse areng Nõukogude Eestis. Tallinn, 1971; A. Кооп, Роль высшего образования в изменении социальной структуры развитого социалистического общества. Тарту, 1975.

²⁰ K. Халлик, Социальная структура развитого социалистического общества. — «Коммунист Эстонии», 1975, № 10.

²¹ Eesti NSV ajalugu. III kd. Tallinn, 1971, lk. 601; Ю. Кахк, Черты сходства. Rmt.: Социологические очерки. Таллин, 1974, lk. 29.

1941. aasta algul töötas Eesti tööstuses 89 000 inimest, 1944. aasta suvel vaid 26 000. Pärast Eesti vabastamist hakkasid töölised järkjärgult naasma oma töökohtadesse, kuid isegi veel 1944. aasta lõpul ei ületanud nende arv 46 000.²² Eesti maarahvastik oli 1948. aastal 10% võrra väiksem kui 1940. aastal.

Sõjajärgset Eestit iseloomustab kõigi rahvamajandusharude kiire areng, töolistele ja teenistujatele absoluutarvu ning osakaalu kasv. Sellele perioodile on iseloomulik rahvastiku loomuliku juurdekasvu viiekordistumine, võrreldes ajavahemikuga 1935—1939, samuti linnarahvastiku kiire kasv ning maarahvastiku suhteliselt aeglase vähenemine.²³ Rahvastiku üldarv suurenes 1959. aastaks 342 000 võrra.

Tabelis 1 on kõrvutatud NSV Liidu ja Eesti NSV rahvastiku juurdekasvu andmeid. Rahvastiku üldine juurdekasv NSV Liidus ja Eesti NSV-s moodustas aastail 1959—1974 vastavalt 45 434 000 ja 231 900 inimest. Järelikult kasvas rahvaarv Nõukogude Liidus ja meie vabariigis vastavalt 22 ja 19%.²⁴ Loomulik iive suurendas Eesti NSV rahvastikku ajavahemikul 1959—1969 67 200 inimese võrra, mis moodustas 42% kogu rahvaarvu juurdekasvust. Ülejäänud 58% juurdekasvust (92 100 inimest) moodustas mehaaniline iive.²⁵

Madal loomulik iive ei rahuldanud rahvamajanduse kasvavat tööjõuvajadust. Seepärast suurenes Eesti NSV rahvastik eeskätt mehaanilise iibe kaudu.

Paralleelselt majanduse arengu ja rahvastiku ülddünaamikaga toimuvad muutused ka tema sotsiaalses struktuuris. Oluliseks ja progressiivseks tendentsiks nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri muutumises on töötava rahvastiku nii absoluutse kui ka suhtelise arvu pidev suurendamine. Viimastel viisaastakutel on eriti märgatav töötava rahvastiku osakaalu kasv. Kõige iseloomulik on, nagu rõhutavad V. Poletajev ja S. Senjavski,²⁶ linnade töötava elanikkonna kiire kasv. 1940—1970 suurenes töötav rahvastik NSV Liidus peaaegu 1,5 korda, tema osa kogu rahvastikus tõusis 36,8%-lt 1940. aastal 44,1%-ni 1970. aastal.²⁷ See tendents viitab tootlike jõudude plaanipärasele arendamisele ja selle faktori mõju-

Tabel 1

NSV Liidu ja Eesti NSV rahvaarv 1959—1975 (tuhandetes)*		
Aasta	NSVL	ENSV
15. 01. 1959 (rahvaloendus)	208 827	1197
1. 01. 1960	212 372	1209
1. 01. 1961	216 286	1222
1. 01. 1962	220 003	1236
1. 01. 1963	223 457	1250
1. 01. 1964	226 669	1267
1. 01. 1965	229 628	1285
1. 01. 1966	232 243	1297
1. 01. 1967	234 823	1309
1. 01. 1968	237 165	1319
1. 01. 1969	239 468	1334
15. 01. 1970 (rahvaloendus)	241 720	1356
1. 01. 1971	243 873	1374
1. 01. 1972	246 293	1391
1. 01. 1973	248 625	1405
1. 01. 1974	250 869	1418
1. 01. 1975	253 261	1428

* Население СССР 1973. М., 1975, lk. 7; Eesti NSV rahvamajandus 1972. aastal. Statistiline aastaraamat. Tallinn, 1974, lk. 18—19; Nõukogude Eesti, lk. 37.

²² Eesti NSV ajalugu. III kd., lk. 569.

²³ Eesti nõukogude entsüklopeedia, 2. kd. Tallinn, 1970, lk. 71.

²⁴ Nõukogude Eesti. Entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn, 1975, lk. 38.

²⁵ Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal. Statistiline aastaraamat. Tallinn, 1971, lk. 19 ja 42.

²⁶ В. Е. Полетаев, С. Л. Сенявский, Изменение социальной структуры советского общества в условиях строительства и функционирования развитого социализма. Рмт.: Единство и сотрудничество народов СССР. Тезисы докладов и сообщений научной конференции. Кишинев, 1975, lk. 114.

²⁷ С. Л. Сенявский, Изменения в социальной структуре советского общества 1939—1970, lk. 190.

Tabel 2

Töölise ja teenistujate arv Eesti NSV rahvamajanduse põhiharudes (tuhandetes)*

Rahvamajandus- haru	Aasta						
	1940	1950	1960	1970	1971	1972	1974
tööstus	73,4	106,4	164,0	226,0	227,3	228,6	...
ehitus	13,5	17,6	30,8	49,3	50,2	50,1	...
põllumajandus	4,7	24,5	57,8	56,3	58,2	56,4	...

* Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal, lk. 237.

le nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri muutumises. Suureneb tööhõive, s. o. töötavate isikute osakaal kogu rahvastikus, kusjuures põhiosa neist töötab tööstuses.

Analüüsigem Balti liiduvabariikide töötava rahvastiku sotsiaalses struktuuris ajavahemikul 1959—1970 toimunud nihkeid (vt. tabel 3).

Iseloomulikuks jooneks Eesti ja isegi Läti ja Leedu rahvastiku sotsiaalse struktuuri muutumises arenenud sotsialismi etapil oli kolhoositalu-rahva arvu ja osakaalu märgatav vähenemine töötavas rahvastikus ja töölise ning teenistujate oma suurenemine. Tehnilise progressi ja teenistujate osakaalu kiire kasvu tõttu vähenes samal ajal töölise osa linnarahvastikus, eriti märgatav oli see Riias, Vilniuses ja Tallinnas, kus elab linnarahvastiku põhimass. Kõige kiiremini suurenes töölisklassi osakaal maal; see oli seotud põllumajanduse industrialiseerimise kasvuga. Balti liiduvabariikides toimus maatöölisklassi juurdekasv kõige olulisemal määral Leedus, kuid tema tööhõivelisus on kõige kõrgem Eestis. Kolhoositalu-rahva osa Balti liiduvabariikide töötavas rahvastikus on kõige suurem Leedus (21,2%).

Arenenud sotsialistlikule ühiskonnale on iseloomulik linna ja maa ning vaimse ja füüsilise töö vaheliste oluliste erinevuste kiire kadumine. Selle tendentsi materiaalseks baasiks on tootlike jõudude intensiivne areng ja sotsialistliku omandi kahe vormi lähenemine.

Iga ühiskonna sotsiaal-majanduslikus progressis on tähtsaks teguriks töötava rahvastiku haridustase. NSV Liidu rahvamajanduses töötab üle 20 miljoni kõrgema ja keskeriharidusega spetsialisti (1941. aastal oli neid vaid 2,4 miljonit). Füüsilise ja vaimse töö sfääri suhe (töötajate arvu alusel) on käesoleval ajal 3:1 (1928. aastal oli see 15:1).²⁸ Edaspidi kasvab vaimse töö osa ja tähtsus materiaalses tootmises veelgi ning seos füüsilise tööga omandab orgaanilise ühtsuse iseloomu.

11 aasta jooksul (1959—1970) suurenes Balti liiduvabariikides kõrgema, lõpetamata kõrgema ja keskeriharidusega töötajate arv kaks korda. Märgatavalt kasvas ka keskeriharidusega inimeste osa (algharidusega isikute arv vastavalt vähenes).

Tootlike jõudude jõudsa arengu tõttu teadus- ja tehnikarevolutsiooni olukorras muutus NSV Liidus ja sealhulgas ka Eestis järsult füüsilise ja vaimse töö tegijate suhe kõrgis rahvamajandusharudes. Kiiresti suurenes töölise, insener-tehniliste ja teadustöötajate osakaal, ka linnarahvastik. Linnaelanike arvu kasvu soodustasid ka põllumajanduse sotsialistlik

²⁸ A. A. Завтур, Выравнивание социально-классовой структуры наций СССР в процессе строительства коммунизма. Рмт.: Единство и сотрудничество народов СССР. Кишинев, 1975, lk. 135.

Tabel 3

Eesti, Läti ja Leedu tööhõivamise rahvastiku sotsiaalne koostis 1970. aastal *

Tööhõiveline rahvastik	Sealhulgas						Protsentuaalselt kogu töötavast rahvastikust					
	Tööhõiveline rahvastik			Sealhulgas			1959			1970		
	töölisi	teenis- tutjaid	kolhoosni- kuid	töölisi	teenis- tutjaid	kolhoosni- kuid	töölisi	teenis- tutjaid	kolhoosni- kuid	töölisi	teenis- tutjaid	kolhoosni- kuid
Eesti NSV-s kokku	722 396	439 399	218 445	63 180	56,9	21,5	60,8	30,2	8,8			
sellest:	505 064	321 261	181 108	2 367	69,0	29,9	63,6	35,8	0,5			
linnarahvastik	215 199	127 455	87 099	601	66,4	32,8	59,2	40,5	0,3			
sealhulgas Tallinnas	217 332	118 138	37 337	61 113	41,4	10,6	54,4	17,2	28,1			
maarahvastik	1 258 382	729 741	363 868	160 189	52,0	19,8	58,0	28,9	12,7			
Läti NSV-s kokku	850 351	538 134	305 719	4 598	66,0	29,3	63,3	36,0	0,5			
sellest:	429 829	258 161	170 392	935	67,0	31,7	60,1	39,6	0,2			
linnarahvastik	408 031	191 607	58 149	155 592	35,0	8,3	47,0	14,2	38,1			
maarahvastik	1 531 249	833 930	365 002	324 137	37,8	14,7	54,5	23,8	21,2			
Leedu NSV-s kokku	850 719	547 562	298 357	2 397	66,1	31,0	64,3	35,1	0,3			
sellest:	215 756	126 567	88 279	471	62,2	36,1	58,7	40,9	0,2			
linnarahvastik	680 530	286 368	66 645	321 745	22,2	5,7	42,1	9,8	47,3			
sealhulgas Vilniuses												
maarahvastik												

* Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Т. V, М., 1973, lk. 30—33 ja 40—41.

rekonstrueerimine, põllumajandusliku tootmise mehhaniseerimine: töötotlikkuse suurenemise tõttu vabanes miljonid inimesi rakendamiseks töötuses, ehituses, transpordis.

1951. aastal oli linna- ja maarahvastikku võrdselt, 1974. aastaks oli aga linnarahvastiku osakaal tõusnud 60%-ni.²⁹ NSV Liidus on linlasi protsentuaalselt kõige rohkem Eestis. Sel nähtusel on omad demograafilised ja ajaloolised juured.

Pärast Eesti NSV vabastamist 1944. aastal oli linnadesse jäänud vaid 62—65% nende sõjaeelsest rahvastikust. Tööstuse arengu tulemusena taastus esimestel sõjajärgsetel aastatel kiiresti endine linnaelanike arv. Kui 1940. aastal moodustasid linlased 33,7%, siis 1950. aastal juba peaaegu poole kogu Eesti rahvastikust. Linnarahvastik suurenes nii loomuliku iibe kui ka rahvastiku mehaanilise liikumise tõttu. Neil aastail saabus Eestisse palju inimesi väljastpoolt, tema ajalooliselt tagamaalt Pihkva oblastist (eelkõige Petserimaalt), samuti Leningradi oblastist ja mõningatest Valgevene oblastitest. Tööstuse kiire arengu tõttu hakkas peagi tunda andma tööjõupuudus (see jätkub ka praegu). Immigrantide hulgas oli palju töölisi ja insener-tehnilisi töötajaid.³⁰

1961—1967 moodustasid kolm neljandikku Tallinna elanikkonna mehaanilisest iibest kohalikud, Eesti NSV elanikud. Neist 53,8% pärinesid väikelinnadest ja 46,1% maalt.³¹

Tabel 4

Linnarahvastiku dünaamika Eestis 1950—1974 *

	1950—1959	1960—1969	1970—1974
Linnarahvastiku arvu kasv (in.)	174 000	189 500	86 900
Juurdekasvu tempo (%)	33,8	27,4	9,9

* Nõukogude Eesti, lk. 38.

Urbaniseerumise käesolevat etappi Eestis iseloomustab see, et üheks suurlinnade kasvu allikaks on väikelinnad ja alevid. 1959—1969 vähenes vabariigi ulatuses alla kahe tuhande elanikuga linnade ja linnaliste asulate elanike osatähtsus. Rahvaloendustevahelisel perioodil vähenes rahvaarv Mustvee, Antsla, Mõisaküla, Suure-Jaani ja Kallaste linnas ning Loksa, Püssi, Ambla ja Lavassaare alevis. Kõigis neis on alla 3000 elaniku, kolm viimast aga olid nii 1959. kui ka 1970. aastal kõige väiksemad linnalised asulad Eestis (vähem kui 1000 elanikku).

Teguriks, mis peamiselt määrab linnarahvastiku episoodilise kasvu või vähenemise, aga samuti linna- või maarahvastiku kasvu üldse, on migratsioon — inimeste alalise elukoha vahetumine.

On olemas mitu linnarahvastiku kasvu põhjust: linnapiiride laiendamine, mittelinnaliste asulate linnadeks nimetamine, mehaaniline ja loomulik iive. Neist põhiliseks osutub mehaaniline iive. 1959—1969 kasvas Eesti NSV linnarahvastik 205 351 inimese võrra. Neist 66 054 langeb loomuliku iibe, 131 057 mehaanilise iibe (on arvestatud mehaanilise liikumise määratluses rahvaloenduse alusel tehtud korrektsioone) ja 8240

²⁹ Население СССР. Справочник. М., 1974, lk. 50.

³⁰ Р. Пуллаат, О механическом движении населения города Tallinna. Социологические исследования города. М., 1969, lk. 134. jj.

³¹ Vt.: H. Tonsiver, Linnastumine ühiskondliku tööjaotuse aspektist. Aasta-aamat: Majandusteadus ja rahvamajandus 1969/70. Tallinn, 1971, lk. 144—145.

administratiivsete muutuste arvele (linnade ja alevite piiride laiendamise, Põlva ümbernimetamine aleviks). Samal ajal hõlmas vabariigisisene mehaaniline iive 91 550 inimest. Seega andis 11 aasta jooksul 30,3% linnarahvastiku mehaanilisest iibest oma vabariigi maarahvastik ja 69,7% teistest liiduvabariikidest sissesõitnud. H. Tonsiveri arvates kiirendab mehaaniline iive teistest vabariikidest ümberasunute arvel Eesti urbaniseerumist poolteist korda.

Kiire urbaniseerumise perioodil ületab linnarahvastiku mehaaniline iive tavaliselt loomuliku iibe. Näiteks 1926—1970 andis mehaaniline iive 57% NSV Liidu linnarahvastiku juurdekasvust.³² Eestis moodustas mehaaniline iive aastail 1959—1969 63,8% linnarahvastiku juurdekasvust.

1939. aastal oli Balti riikidest kõige urbaniseerunum Läti, kus linnarahvastik moodustas 35,2% kogu elanikkonnast. Sotsialismiperioodil on linnarahvastik kõige kiiremini arenenud Eestis (1959. aastal 56,5%, 1974. aastal 67,3%). Leedus oli linnarahvastiku osatähtsus tunduvalt madalam (1939. aastal 22,9%, 1974. aastal 55,1%).

Nagu märgitud, on Eesti NSV urbaniseerumaid liiduvabariike Nõukogude Liidus. Sõjaeelse ajaga võrreldes on Eesti linnarahvastik kasvanud kahekordseks, kuigi uute linnadena on lisandunud vaid Kohtla-Järve, Kiviõli ja Sillamäe.

³² Р. В. Татевосов, Методы анализа межрайонной миграции в СССР в связи с процессом урбанизации. — Рнт.: Проблемы урбанизации в СССР. М., 1971, lk. 109.

(Järgneb)